

УДК 349.2
DOI [https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1\(42\).995](https://doi.org/10.32837/pyuv.v0i1(42).995)

О. С. Ковальов

orcid.org/0000-0003-0029-5526

аспірант кафедри трудового права

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ДО ПИТАННЯ ТРУДОВОЇ МОБІЛЬНОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО ПОТЕНЦІАЛУ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Останніми роками в Україні відбуваються істотні зміни, які впливають на трудову діяльність людини та її соціально-економічне становище. В цих умовах особливого значення набула проблема трудової мобільності працівників, яка виступає необхідним атрибутом ринкових відносин, як процес, що тісно пов'язаний зі свободою вибору місць трудової діяльності (множинність пропозицій робочих місць, конкуренція працедавців за одержання якісної робочої сили), під час якого відтворюється трудовий потенціал, формуються умови для вільного розвитку особи. Трудова мобільність показує, з одного боку, чутливість реакції індивіда як носія робочої сили, на розвиток суспільної праці, динаміку виробництва, впровадження досягнень науки і техніки, на валові інвестиції, а з іншого – на розміщення факторів виробництва, зміни в соціально-економічному становищі індивіда, на мотиваційні механізми поведінки людини на ринку праці.

Нині зростання інтересу до феномену трудової мобільності обумовлюється особливостями соціально-економічного розвитку України. Мінливі умови ринкових відносин, глобальні процеси інтеграції, більш широка інтелектуалізація праці, інформатизація суспільства вимагають від фахівців, зокрема від інтелектуально-трудоного потенціалу країни, не тільки відповідного обсягу фундаментальних знань, професійної компетентності, а й високого інтелектуального зростання, певних особистісних якостей, нового типу розумової діяльності, що характеризується мобільністю мислення.

Мета статті проаналізувати сучасний стан трудової мобільності інтелектуального потенціалу України, визначити найбільш вагомні чинники, що сприяють та перешкоджають населенню України застосовувати професійні знання та навички для розвитку економіки країни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До питання мобільності звертається чимало вчених (О. Білик, М. Горда, Г. Зелінська, Н. Дячок, Н. Коваліско, І. Колесник, Д. Красівський та ін.), асоціюючи його з ідеями євроінтеграції, гуманізації освітнього процесу. Інтенсифікація досліджень означеної проблеми пояснюється реальним зростанням процесів мобільності та посиленням

їхньої значущості у контексті розвитку суспільства.

Виклад основного матеріалу. Рух України у напрямі євроінтеграції та включення у світову економіку ставлять перед вітчизняною наукою і практикою принципово нові завдання, серед яких вагомим місцем належить підвищенню конкурентоспроможності персоналу. Значимість цієї проблеми надзвичайно посилюється в умовах входження України у міжнародний конкурентний простір, прискорення глобалізаційних процесів. Конкурентні позиції підприємств усе більше визначає персонал, орієнтований на здобуття конкурентних переваг в освіті, результатах праці, здатний до інтелектуально-професійного розвитку, розробки і впровадження інновацій на рівні світових стандартів, створення конкурентоспроможної продукції.

Проте розв'язання цієї проблеми гальмується неадаптованістю персоналу та керівників вітчизняних підприємств до умов конкурентного середовища, застарілими підходами до кадрової роботи, виробничого менеджменту, оцінки та стимулювання персоналу, невідпрацьованістю методичного інструментарію щодо оцінювання конкурентоспроможності та її регулювання у сфері праці. Характер і особливості протікання багатьох процесів на ринку праці обумовлені рівнем мобільності працівників. Як зазначає Н. Дячок, необхідність у мобільності фахівців зумовлена передусім: прискоренням темпів розвитку суспільства; необхідністю у швидкій адаптації фахівців до сучасних умов; формуванням єдиної світової інформаційної системи з використанням новітніх інформаційних технологій; виникненням проблем, які можуть бути вирішені лише зусиллями міжнародного співтовариства; динамічним розвитком економіки, зростанням конкуренції, скороченням некваліфікованої чи малокваліфікованої праці; створенням міжнародними організаціями освітніх міжнародних актів, які стають провідними орієнтирами для європейської освіти [1, с. 19].

У наукових джерелах виокремлюють різні види мобільності. Так, О. Білик виокремлює наступні види мобільності, а саме: освітню (спроможність до засвоєння нових, відновлення і вдосконалення наявних знань); інформаційну (здатність усвідомлено простежувати інформаційні

потоки); інтелектуальну (спроможність аналізувати, оцінювати та продуктивно використовувати зростаючі потоки інформації, застосовувати свої знання та досвід для розв'язання виробничих і соціальних завдань, продукувати нові ідеї); професійну (здатність до опанування нових професій та засвоєння специфіки діяльності у межах виробництва); кваліфікаційну (спроможність до якісного професійного удосконалення); комунікативну (здатність налагоджувати контакт з різними людьми у різноманітних життєвих ситуаціях); адаптаційну (спроможність до швидкого й органічного прийняття нових умов життєдіяльності); пристосовницьку (спроможність плідно працювати та жити в умовах, що не сприймаються самою людиною як цілком комфортні); ситуаційну (здатність адекватно, об'єктивно реагувати на зміни оточуючого середовища, швидко приймати рішення); соціальну (здатність до прийняття іншого соціального статусу: сімейного стану, ролі в колективі чи суспільстві та ін.); територіальну (географічну) (спроможність до зміни умов звичного оточення, пов'язаного з переїздом в іншу місцевість); трудову (спроможність змінювати одне робоче місце на інше). Загалом вчена розглядає мобільність у контексті теорії людського капіталу як актив людського капіталу на особистісному рівні, що характеризується здатністю індивіда швидко адаптуватися до нових умов життєдіяльності, бажанням і спроможністю до якісного вдосконалення та цілеспрямованої зміни свого соціального статусу, професійної належності, сфери зайнятості, виду трудової діяльності, робочого місця, території проживання. При цьому вона підкреслює, що важливою є не лише здатність працівників швидко адаптуватися до зростання складності нової техніки і технологій, а й здатність максимально ефективно застосовувати свої знання, оскільки знання стають капіталом лише тоді, коли їх доцільно використовують у трудовій діяльності. Саме вміння застосовувати наявні знання, здібності і досвід для збільшення своїх доходів, як вважає науковець, перетворює людські знання в капітал, визначає ефективність реалізації індивідуального людського потенціалу і впливає на збільшення доходів працівника, що є однією з обов'язкових умов ефективного функціонування економіки [2, с. 43, 44].

У своєму дослідженні ми розглянемо трудову мобільність та її вплив на інтелектуально-трудова потенціал України. У наукових джерелах її розглядають як здатність працівників пристосовуватися до мінливих умов виробництва, до зміни трудових функцій, місць прикладання праці, готовність до підвищення кваліфікації, освоєння нових професій, а також сукупність реальних процесів переміщення трудових ресурсів в економічному і географічному просторі [3]. Тобто, трудова

мобільність дозволяє працівникові розкривати власний адаптаційний потенціал, переміщуватися в географічному просторі, знаходити нові вакансії робочих місць і не боятися рухатися вперед, до нових звершень. Вона є основою трудової міграції і невід'ємним атрибутом ринкових відносин як процес, що тісно пов'язаний зі свободою вибору місць і видів трудової діяльності, під час якого формуються умови для вільного розвитку людини і реалізації її людського потенціалу а також зміни робочого місця, що супроводжується географічним переміщенням працівника. Найважливішими напрямками трудової мобільності є: міжпрофесійна у рамках регіону; міжрегіональна у рамках країни; міждержавна у вигляді зовнішньої трудової міграції [4, с. 33].

Сьогодні інтелектуальна особистість визначає конкурентоспроможність економічних систем, є основою багатства націй та ключовим ресурсом їхнього розвитку. Нині інтелект перетворився на чинник, який визначає темпи розвитку країн у довгостроковій перспективі. Від здатності країни не лише ефективно використовувати власний інтелектуальний ресурс, а й залучати його з інших держав, залежить, чи опиниться вона серед лідерів світової економіки, чи посяде місце на периферії. Саме тому, більшість розвинутих країн світу у своїй міграційній політиці орієнтуються на створення умов для залучення додаткового інтелектуального капіталу.

Нині інтелектуальна міграція притаманна майже всім країнам, і особливо тим, в яких попит на фахівців з вищою освітою значно менший ніж їх пропозиція. Ринок праці не в змозі забезпечити висококваліфікованих фахівців робочими місцями, оскільки розвиток економіки країни не забезпечує відповідного працевлаштування фахівців з вищою освітою. У такому випадку країни стають так званими інтелектуальними донорами, оскільки значна частина їх високоосвічених громадян мігрує, як правило, до економічно розвинених країн. Зокрема, Україна посідає одне з провідних місць у рейтингу країн-донорів з постачання інтелектуальних, висококваліфікованих трудових ресурсів та некваліфікованих трудових мігрантів. Основною причиною інтелектуальної міграції в Україні є наявна глибока криза вітчизняної науки, яка пов'язана: зі скороченням внутрішніх витрат на дослідження і розробки; недостатнім матеріально-технічним забезпеченням дослідницького процесу; низькою матеріальною і моральною оцінкою праці учених; низьким рівнем науково-інформаційного забезпечення теоретичних досліджень і розробок; відсутністю сучасного наукового устаткування, незахищеністю прав власності на продукт інтелектуальної праці тощо. Інтелектуальні трудові ресурси виїжджають за межі національних кордонів не лише в пошуках

вищої матеріальної винагороди за свою працю, а також у пошуках краще оснащених лабораторій, комфортніших побутових умовах, більших прав та політичних свобод, через більші можливості у творчості та саморозвитку.

Як зазначає І. Колесник, віддаючи належне доволі вагомому науково-технічному кадровому потенціалу України, внаслідок цілої низки політичних, економічних, соціальних проблем вона постійно втрачає свою наукову еліту. Відсутність збалансованості між системою підготовки кадрів та формуванням кадрової політики щодо фахівців вищої кваліфікації спричиняє значний розрив між підготовкою наукових кадрів та їх залученням до роботи у науковій та науково-технічній сферах. «Відплив умів» («brain drain») як виїзд безпосередньо наукових співробітників зачепив Україну напрому. Попри, на перший погляд, зростаючу чисельність докторів та кандидатів наук, частка тих, хто залучений до наукової та науково-технічної діяльності, неухильно скорочується. На думку науковця, гальмування негативних тенденцій потребує, перш за все, функціонування ефективної державної політики у сфері науки й освіти, наявності компетентного та висококваліфікованого трудового потенціалу, розвитку інновацій у соціально-економічній сфері [5, с. 89].

Сьогодні в Україні необхідно створювати умови й середовище для застосування людьми своїх знань, умінь і талантів, тим самим зменшуючи масштаби інтелектуальної міграції. Як зазначають М. Горда й Г. Зелінська, для зменшення масштабів інтелектуальної міграції держава має спрямувати свою політику на розвиток та ефективне використання інтелектуального потенціалу шляхом: активного залучення талановитої молоді до наукової діяльності; забезпечення фінансування наукової сфери на достатньому рівні; забезпечення гідної заробітної плати у науковій сфері; подолання корупції на всіх рівнях, а, насамперед, в освіті; забезпечення оновлення матеріально-технічної бази науково-дослідної сфери; визначення пріоритетних для держави наукових напрямів, за якими має здійснюватися підготовка наукових кадрів; створення сприятливих умов праці, з оснащеними необхідними технічними засобами лабораторіями, що сприятиме реалізації творчого та інтелектуального потенціалу; підвищення рівня соціальної захищеності працівників наукової сфери; стимулювання вітчизняного бізнесу до ефективного використання наукових розробок українських вчених; забезпечення більш тісної співпраці вищих навчальних закладів з науково-дослідними інститутами; використання грантової системи; здійснення системи заходів щодо тих вчених і спеціалістів, які здобули міжнародне визнання (створення для них нових лабораторій, інститутів тощо); підвищення ефективності науки

й освіти в цілому: зосередити зусилля і кошти на виконанні окремих досліджень, що можуть дати кінцевий результат у вигляді сучасних технологій, конкурентоспроможних товарів; скоротити кількість вищих навчальних закладів, які не мають достатньої наукової бази і викладацьких кадрів; створення за прикладом Польщі, Угорщини та інших країн, де аналогічно спостерігається різке зростання наукової еміграції, системи грантів «Для тих, хто повертається» [6, с. 610-611].

У свою чергу Д. Красівський у своєму дослідженні виокремлює наступні інструменти державної політики у сфері протидії інтелектуальної міграції в Україні. Так, першим інструментом, спрямованим на подолання негативних наслідків інтелектуальної міграції, має стати національний моніторинг вітчизняного ринку підготовки висококваліфікованих і наукових кадрів, обов'язкове врахування їх кількісного та якісного складу, визначення й узагальнення суміжних професій. Це дасть змогу органам державної влади визначити кількість задіяних висококваліфікованих і наукових кадрів у національній економіці, створити основу для наступних державних замовлень фахівців у необхідних сферах без загрози перенасичення ринку робочою силою. Другим інструментом є впровадження системи спостереження за світовими тенденціями на ринках праці. Так, з урахуванням сучасних тенденцій провідних держав світу, пов'язаних з інноваційними інструментами виробництва, та потреб країн, що розвиваються, необхідно виробити на рівні держави ефективні інструменти попередження причин виникнення та стримання процесів інтелектуальної міграції. Третій інструмент для державної політики із запобігання та подолання наслідків інтелектуальної міграції має стати чітке, збалансоване, упорядковане стратегічне планування попиту на майбутні професії. Знання та орієнтація у змінах тенденцій, трендів, запитів на професії може стати стратегічним інструментом для вирішення численних проблем не тільки в контексті інтелектуальної міграції, а й для санації національної економіки в цілому. Прогнозування майбутнього попиту на професії дасть можливість для маневрування державній соціальній політиці в реалізації своїх завдань, дозволить запобігти системним кризам на ринку праці шляхом перерозподілу державних замовлень і на висококваліфіковані й наукові кадри, і на інших фахівців. Четвертий інструмент передбачає обов'язкове приведення вітчизняних ЗВО у відповідність із сучасними стандартами щодо підготовки фахівців у розвинених країнах. Ігнорування або декларативність може призвести до нівелювання попередніх кроків. Доцільно розвивати та підтримувати тільки ті ЗВО, якість продукту яких підтверджена визнанням їх дипломів у розвинутих країнах, і навпаки, зменшити дер-

жавні ліцензійні обсяги ЗВО, науковий продукт яких не котирується серед європейських партнерів та які не посідають чільні місця у світових навчально-наукових рейтингах. Це дасть змогу підвищити рівень підготовки висококваліфікованих і наукових кадрів та відсіяти неконкурентоспроможні ЗВО, які здійснюють підготовку спеціалістів виключно для отримання комерційного прибутку [7, с. 101-102].

Висновки. Підсумовуючи вищенаведене, підтримуючи наукові погляди зазначених науковців, зазначимо, що Україні вкрай необхідно зберегти свій людський, науково-освітній потенціал. Зупинити відтік працездатного економічно активного населення можна, лише забезпечивши створення умов для ефективного його використання. Такими умовами є високопродуктивні робочі місця, на яких випускають конкурентоздатну продукцію, що користується попитом на внутрішньому і світовому ринках, відновлення довіри до влади, ефективне використання людського потенціалу, забезпечення високих стандартів життя. Оскільки, тенденції інтелектуальної міграції стануть стратегічною загрозою для національної безпеки України; стане неможливим подальший інноваційний розвиток, наявності якого вимагають сучасні світові ринки, що призведе до стагнації економіки, поглиблення кризових явищ у соціально-економічній сфері українського суспільства. Сьогодні новій економіці потрібен новий ринок праці, більш гнучкий, одним з індикаторів якого є трудова мобільність, яка відображає адаптацію ринку праці до структурних і кон'юнктурних змін, яка повинна відбуватися в межах країни, щоб не втрачати інтелектуально-трудова потенціал країни.

Література

1. Дячок Н. В. Формування професійної мобільності майбутніх вчителів іноземних мов в освітньому середовищі університету : дис. ... канд. педагог. наук (доктора філософії) : спец. 13.00.04 / Київський університет імені Бориса Грінченка., Київ, 2019. 268 с.
2. Білик О. М. Основні напрями збереження і розвитку національного людського капіталу за рахунок активізації трудової мобільності. *Україна: аспекти праці*. 2009. № 1. С. 43–46.
3. Менеджмент персоналу : навч. посібник / В. М. Данюк, В. М. Петюх, С. О. Цимбалюк та ін. ; за ред. В. М. Данюка, В. М. Петюха. Київ : КНЕУ, 2004. 398 с.
4. Смалійчук Г. В. Зовнішня трудова міграція населення України та її вплив на трансформацію ринку праці : дис. ... канд. екон. наук : 08.00.07. / ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, 2018. 305 с.
5. Колесник І. А. Трансформація форм інтелектуальної міграції в умовах глобалізації ринку праці. *Трудова міграція в епоху глобалізації: виклики для України* : тези допов. кругл. столу (м. Київ, 12 груд. 2018 р.) / за заг. ред. А. В. Черасова. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. С. 87–90.

6. Горда М. В., Зелінська Г. О. Інтелектуальна міграція: проблеми та шляхи їх вирішення в Україні. *Молодий вчений*. 2017. №3(43). С. 607–612.

7. Красівський Д. О. Інструменти державної політики у сфері протидії інтелектуальної міграції в Україні. *Трудова міграція в епоху глобалізації: виклики для України* : тези допов. кругл. столу (м. Київ, 12 груд. 2018 р.) / за заг. ред. А. В. Черасова. Київ : ІПК ДСЗУ, 2019. С. 100–102.

Анотація

Ковальов О. С. До питання трудової мобільності інтелектуального потенціалу України. – Стаття.

У статті проаналізовано трудову мобільність інтелектуального потенціалу України, визначено найбільш вагомі чинники, що сприяють та перешкоджають населенню України застосовувати професійні знання та навички для розвитку економіки країни. Зазначено, що трудова мобільність є основою трудової міграції і невід'ємним атрибутом ринкових відносин як процес, що тісно пов'язаний зі свободою вибору місць і видів трудової діяльності. Нині інтелектуальна міграція притаманна майже всім країнам, і особливо тим, в яких попит на фахівців з вищою освітою значно менший ніж їх пропозиція. Ринок праці не в змозі забезпечити висококваліфікованих фахівців робочими місцями, оскільки розвиток економіки країни не забезпечує відповідного працевлаштування фахівців з вищою освітою. У такому випадку країни стають так званими інтелектуальними донорами, так як значна частина їх високоосвічених громадян мігрує до економічно розвинених країн. Так, Україна посідає одне з провідних місць у рейтингу країн-донорів з постачання інтелектуальних, висококваліфікованих трудових ресурсів. Основною причиною інтелектуальної міграції в Україні є наявна глибока криза вітчизняної науки, яка пов'язана: зі скороченням внутрішніх витрат на дослідження і розробки; недостатнім матеріально-технічним забезпеченням дослідницького процесу; низькою матеріальною і моральною оцінкою праці учених; низьким рівнем науково-інформаційного забезпечення теоретичних досліджень і розробок; відсутністю сучасного наукового устаткування, тощо. Зазначено, що Україні вкрай необхідно зберегти свій людський, науково-освітній потенціал, зупинити відтік працездатного економічно активного населення, що стає можливим завдяки створення умов для ефективного його використання. Такими умовами є високопродуктивні робочі місця, на яких випускають конкурентоздатну продукцію, що користується попитом на внутрішньому і світовому ринках, відновлення довіри до влади, ефективне використання людського потенціалу, забезпечення високих стандартів життя. Оскільки, тенденції інтелектуальної міграції стануть стратегічною загрозою для національної безпеки України.

Ключові слова: трудова мобільність, держава, інтелектуальна міграція, людський потенціал, наука.

Summary

Kovalev O. S. On the issue of labor mobility of Ukraine's intellectual potential. – Article.

The article analyzes the labor mobility of the intellectual potential of Ukraine, identifies the most important factors that contribute to and prevent the population of Ukraine to apply professional knowledge and skills for the development of the country's economy. It is noted that labor mobility is the basis of labor migration and

an integral attribute of market relations as a process that is closely linked to the freedom to choose places and types of work. Today, intellectual migration is common to almost all countries, especially those where the demand for higher education professionals is much lower than their supply. The labor market is unable to provide highly qualified professionals with jobs, as the development of the country's economy does not provide adequate employment for professionals with higher education. In this case, countries become so-called intellectual donors, as a significant part of their highly educated citizens migrate to economically developed countries. Thus, Ukraine occupies one of the leading positions in the ranking of donor countries for the supply of intelligent, highly skilled labor. The main reason for intellectual migration in Ukraine is the deep crisis of domestic science, which is associated with: reduction of domestic expenditures on research and development;

insufficient material and technical support of the research process; low material and moral evaluation of the work of scientists; low level of scientific and information support of theoretical research and development; lack of modern scientific equipment, etc. It is noted that Ukraine desperately needs to preserve its human, scientific and educational potential, stop the outflow of able-bodied economically active population, which is made possible by creating conditions for its effective use. Such conditions are highly productive jobs, which produce competitive products that are in demand in domestic and global markets, restoring confidence in government, efficient use of human resources, ensuring high living standards. Because, the tendencies of intellectual migration will become a strategic threat to the national security of Ukraine.

Key words: labor mobility, state, intellectual migration, human potential, science.